

2019. február

történelmi és örökségturisztikai folyóirat

VÁRAK

kastélyok templomok

XV. évfolyam, 1. szám. Megjelenik kéthavonta

695 Ft

Ligetes várrom – Szádvár a Nemzeti Várprogramban

Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban

Hollókő télen

A sosemvolt vár: Rozgony

Visegrád késő római erődítményeinek rekonstrukciói

A Szársomlyó kopár déli oldala
(Fotó: Mráv Zsolt)

Mráv Zsolt

Egy késő római luxusvilla Nagyharsányban

A Nemzeti Múzeum 2016 óta újra kutatja a nagyharsányi késő római luxusvillát. A központi épület magas művészi színvonalú üvegmozaikokkal díszített lakomaterme, valamint a villa tulajdonosának személye révén egyelőre az egyetlen ismert lelőhely Magyarországon, ahol képet alkothatunk a birodalmi elitbe tartozó nagybirtokosok fényűző életmódjáról. A villa bizonyítja, hogy a késő császárkori pannoniai tartományokban is jelen volt az a birodalom irányításában szerepet játszó vagyonos és művelt nagybirtokos elit, amely a Seuso-kincshez hasonló lakomakészleteket birtokolhatott.

A nagyharsányi villa fürdője
Fülep Ferenc 1963-as feltárásán

A római villagazdaság lelőhelye Nagyharsány és Villány között, a Szársomlyó déli lábánál fekszik. Területére a mediterrán mikroklíma jellemző, különösen a hegy napsütésnek leginkább kitett déli oldalán. Ennek az éghajlati adottságnak köszönhető, hogy a helyet a rómaiak már a Kr. u. 1. században felfedezték és folyamatosan lakták a római uralom végéig. A 3–4. században a korábbi falusias település helyén létrejött egy nagybirtokközpont, amely nagyszabású központi épülethez tartozott. Az épület megközelítőleg két futballpálya-nagyságú területre terjedt ki, az általunk kutatott díszes lakoma- és fogadóterme pedig egymagában 180 négyzetméter alapterületű volt.

Az 1960-as évek elején, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, Fülep Ferenc feltárta a település fürdőjét. A 4. század végéig használt, többször is átalakított fürdő helyiségei soros elrendezésben követték egymást. Belső termének apszisai terazzóval kibélelt medencék voltak. Ehhez az épülethez kapcsolódott egy három apszissal ellátott, 16 méter átmérőjű, fűtött, meleg vizes kerek medence, amelynek falait falfestményekkel díszítették. Ezek egyrészt lábazati kőlapokat imitáltak, másrészt színes növényeket ábrázoltak, amelyekkel a természeti környezet illúzióját keltették. Az ásató régész szerint a fürdőt a 4. század folyamán átépítették keresztény templommá.

Az 1974-es év volt a villa modernkori történetének a fekete éve. A Tsz. a korábbi ásások szomszéd-

ságában szőlőt kívánt telepíteni. Bár rögtön a szántás megkezdése után színes mozaiktöredékek is felszínre kerültek, a főmérnök mégis a szántás folytatása mellett döntött. Tette ezt annak ellenére, hogy az éppen Baranyában tartózkodó Fülep Ferenc a helyszínen már intézkedett a munkák leállításáról. Az eredmény a központi épület nagy részének és ebben egy 60 m²-re becsült mozaikpadlónak a kiszántása lett. A Legfelsőbb Bíróság állásfoglalása szerint a főmérnök ezzel a tettevel elkövette a gondatlanságból elkövetett rongálás bűncselekményét, az eljárást azonban az éppen aktuális közkegyelmi rendelkezések miatt felfüggesztették. Amellett, hogy a lelőhely visszafordíthatatlan és súlyos károsodást szenvedett, a mélyfogatás megmutatta, hogy a villának mozaikpadlóval ékes termei voltak, s így további kutatásra érdemes.

Fülep Ferenc 1982-ben tudott visszatérni a lelőhelyre, ahol kutatásai egy hatalmas terem belsejét hozták napvilágra. Ennek padlóját valóban mozaik borította, de ez elpusztult, amikor az alatta futó fűtőcsatornák tégláit kitermelték. A mozaiknak a fűtőtérben megőrződött töredékei az eredeti padlófelületnek kevesebb, mint tíz százalékára becsülhetők. Ábrázolásaik művészi minősége a késő római mozaikművészet kiemelkedő alkotásai közé emeli őket. Tisztázatlan maradt azonban a terem alaprajza és funkciója, mivel nem találták meg sem az északi, sem a déli falát. A 2016-ban újra indult ásattással azonban sikerült lehatárolnunk a termet, amelyet észak felől egy téglafalú és mozaikpadlóval ellátott apszis zárt le. Az apszist a nyolcszög öt oldala alkotta, azzal a különbséggel, hogy a keleti és nyugati falai nem párhuzamosak. A terem alaprajza a lakomatermek alaprajzi sajátosságait mutatja, ahol az apszisban helyezték el a lakomakerevetet és az asztalt, az előtte levő nagy alapterületű teret pedig a vendégek szórakoztatására tartották fenn. Az ablaküveg töredékek a terem napali, természetes fényre épülő világítását mutatják. A sokszögű apszisok egyenes falszakaszai nagyobb ablakfelületek kialakítását tették lehetővé, ezért ezt az építészeti megoldást jellemzően a téli lakomatermek esetében alkalmazták. A nagyharsányi terem is egy téli lakomákra használt terem lehetett, amit a fűtése is alátámaszt. Az épületen belül ezért számíthatunk még egy hasonlóan díszes kialakítású, de fűtetlen nyári lakomaterem előkerülésére.

A vendégeket elkápráztatta a terem látványa. A falak lábazatát kő burkolólapok borították, a töredékekből pedig egy olyan mozaik képe rajzolódik ki, amely több téglalap alakú emblémát tartalmazott. A figurális ábrázolások témáit a görög mitológiából és a vadászat, valamint az állatküzdelmek világából merítették. Az előbbi képviseli egy tengeri jelenet. Főszereplője egy haját rendező ruhátlan nőalak, akit a megszületése után szépítő Aphroditével azonosíthatunk. Egy másik emblémában egy görög hérosz életének valamelyik epizódját örökítették meg. A vadász- és állatküz-

A villa lakomatermének 1982-ben feltárt középső része a fűtőcsatornákkal

Az apszismozaik trapéz alakú mezőit kitöltő inda- motívumok töredékei (Fotó: Mráv Zsolt)

A lakomaterem poligonális apszisának és mozaikjának feltárása 2018 tavaszán (Fotó: Mráv Zsolt)

A Római Birodalom egyik nagyvárosát megszemélyesítő városistennő a nagyhasányi villa lakomatermének mozaikjából (Magyar Nemzeti Múzeum, fotó: Dabasi András, restaurálta: Verba Erika)

A lakomaterem déli fala a mögötte futó fűtőcsatornával. Az előtte levő terem szétszántott mozaikpadlójának töredékeit a párhuzamos barázdákból kell kibontani (Fotó: Mráv Zsolt)

Az apszismozaik keretmotívumának eredeti helyzetében megőrződött darabja (Fotó: Mráv Zsolt)

delmi jelenetekben egyelőre egy szarvasra, egy vadszamárra és egy oroslánra következtethetünk.

A mozaikszőnyeg központi jelenete a Római Birodalom nagyvárosait megszemélyesítő városistennők galériáját ábrázolta, ahogy trónusaikon egymás mellett ülve együttesen garantálják a római világrend örök boldogságát és bőségét. A három nőalak azonosítását – egyedi attribútumok híján – a körükön írt latin feliratok segítették. A városok ábrázolásaival a mozaik megrendelője saját házában a falai között nemcsak az elit eszmévilágát és hagyománytisztelő műveltségét hirdette, hanem emlékeztette a látogatóit arra, hogy vendéglátójuk a Rómát fenntartó és irányító birodalmi elitbe tartozik.

A lakomaterem apszisát nem fűtötték, ezért téglakért sem dúlták szét a padlóját olyan mértékben, mint a fűtőcsatornás előterét. A mozaik alapozási rétege I. (Nagy) Constantinus császár egy Kr. u. 330–335 között vert rézérmét is rejtette (Szabadváry Tamás meghatározása), amely post quem keltezi az apszis mozaikját. A lakomaterem apszismozaikjainak díszítőmotívumai egyszerűbbek a terem padlóját borító mozaikoknál. Ezt a jelenséget azzal magyarázhatjuk, hogy az apszisban felállított félköríves étkezőasztal és keret ennek a mozaikfelületnek a jelentős részét eltakarta. A nagyhasányi apszismozaik tagolása is a felette elhelyezett lakomakeretet alakját, beosztását visszhangozta. Az apszismozaik közepére egy nyolcszög alakú emblémát szerkesztettek, amelyet trapéz és négyzet alakú mezők fogtak körbe. Minden mezőbe egy-egy kratérből kihajtó növényt komponáltak, amelyek nagy fantáziával kirakott indái és levelei teljesen kitöltötték a rendelkezésükre álló felületeket. A mozaik apszisfalat kísérő keretsávjának díszítése is egy futóindára, valamint az abból kihajtó indaspirálok ritmikus hullámszára épült. A növények túláradó vegetációja, a növényi természet buja burjánzása mind Dionüoszosz jelenlétének a szimbóluma. A dionüoszosi témák mellett, hogy magát az istenséget is megidéztek, a késő ókorra a lakoma, valamint az evilági lét boldogságára, örömeire utaló allegorikus ábrázolásokká váltak.

A vendégek a lakomaterembe egy másik, mozaikos termen áthaladva juthattak el. Ennek egyszerűbb díszítésű mozaikpadlóját hat különböző tapétamotívummal kitöltött, téglalap alakú panel alkotja. A jelenleg feltárás alatt levő terem súlyosan sérült az 1974-es rigo-lírozás során, amelynek pusztításával a feltárás során mi is szembesültünk. Az eke kései feltörték az akkor még eredeti helyzetében levő, közel ép mozaikpadlót, annak töredékeit pedig kifordították a helyükből. A feltárás során ezért az ekekések által húzott barázdákból kell kibontanunk a több száz mozaiktöredéket.

Innen egy luxusüvegekből álló készlet összetört darabjai is előkerültek. A színes és aranyfóliával borított, valamint áttört hálódíszítésű poharakból álló készlethez egy dikroikus üvegerleg is tartozott. Ez utóbbi üvegfajta az ókorban valódi luxuscikknek számított, amely azzal kápráztatta el használatát, hogy a

fénytől és tartalmától függően változtatta a színét és az áttetszőségét. A kuriózumként bemutatott üvegedény természetes fényben opak olívszöld színű, amely átmenő fényben áttetsző vörössé változott. A Római Birodalomból mindössze tíz hasonló üveget ismerünk, amely jól mutatja ritkaságukat. A mozaikok és az ezüst étkészletet kiegészítő luxusüvegek kifejezték a villa tulajdonosának a római társadalomban elfoglalt kiemelkedő státuszát, gazdagságát és műveltségét is.

A nagyharsányi villa különlegessége, hogy ismerjük a villa gazdag tulajdonosát, akihez a központi épület 4. század végére – 5. század elejére keltezhető utolsó periódusának a nagyszabású kiépítése, valamint a mozaikpadlók megrendelése köthető. A szomszédos Beremenden 1901-ben egy feliratos bronztábla került napvilágra, amelynek verses szövege Valerius Dalmatiust dicsőítette. Dalmatius – a mai Bretagne területén fekvő – késő római Gallia Lugdunensis Tertia tartomány helytartója volt, ezért a szenatori rendhez tartozott. A tartomány fővárosának és a helytartó székhelyének, Tours-nak (civitas Turonorum) volt a püspöke a savariai születésű Szent Márton. Nem tudjuk, hogy a két pannoniai személyesen ismert-e egymást, de ha Dalmatius csak Márton 397-ben bekövetkezett halála után lett itt helytartó, a püspök emlékével és tiszteletével akkor is találkoznia kellett. Miután Dalmatius hivatali ideje lejárt, a tartománygyűlés a provincia patrónusává választotta és egy mellszoborral tisztelte meg, amelyet távoli hazájában állítottak fel. A feliratos bronztábla ennek a szobornak a talapzatán hirdette a villa vendégeinek a köztiszteltnek örvendő helytartó erezeit.

A nagyharsányi villa és Valerius Dalmatius kapcsolatát a városok megszemélyesítését ábrázoló mozaikok bizonyítják. A városperszónifikációk ugyanis a császárokhoz, vagy olyan személyekhez kötődtek, akik a hivatali apparátus magas rangú tagjaként császári szolgálatban álltak. A megszemélyesítések nemcsak a teljes birodalmat jelenítették meg, hanem legitimálták a tisztségviselő jogosultságát a hivatala-

val járó hatalom gyakorlására. A nagyharsányi villa tulajdonosa tehát a császári közigazgatás egy magasabb rangú tisztségviselője volt, aki aligha lehetett más, mint a beremendi felirat Dalmatiusa.

A villa luxuskörülményeit utolsó tulajdonosai csak rövid ideig élvezhették. Az 5. század második/harmadik évtizedében egy háborús konfliktushelyzet arra készítette őket, hogy végleg elhagyják otthonukat. Az üresen álló villa területén a hun korszakban is megtelepedtek, amelyre nemcsak a korszak leletei utalnak, hanem a mozaikok átégett foltjai, amelyeket az épületbe behúzódó emberekhez köthetünk. Az Árpád-korban pedig a lakomaterem apszisának falai közé költöztek be, amelyet tetővel fedtek. Ezt a tetőt tartotta az a mozaikpadlót áttörő faoszlop, amelynek helyét az apszis középtengelyében megtaláltuk.

A Siklós-Villány borút mentén, a Szársomlyó lábánál csodás természeti környezetben fekvő nagyharsányi villa kiváló turisztikai adottságokkal rendelkezik. Az előkerült épített és tárgyi örökség, különösen a mozaikok bemutatása vonzó turisztikai célponttá tehetik a lelőhelyet. Ebbe az irányba tett első lépés lehet az elhanyagolt terület rendezése, továbbá a fürdőépület konzervált falainak a bozótból való kiszabadítása és ismételt bemutatása. ♡

Áttört hálódíszes üvegedény (vas diatretum) töredéke a nagyharsányi villából, és ahogy egykor az ép edény kinézhetett (vas diatretum a montenegrói Kominiból)

A nagyharsányi villa területe a Szársomlyó tetejéről fotózva 2018 őszén (Fotó: Tóth Zsolt) *balra*

A lakomaterem teljesen feltárt apszisa 2018 tavaszán (Ortofotó: Szabó Máté)

